

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה מא: הוצאת אחרים ידי חובתם בברכות הנהנין

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה מא: הוצאת אחרים ידי חובתם בברכות הנהנין

רקע

השומע את חברו מברך יוצא ידי חובתו מדין "שומע כעונה", במשנתנו מתחדש שבברכת הנהנין אדם מוציא את חברו רק כשהם מסבים. דין זה צריך ביאור, מדוע צריכים הסבה ולא די בשמיעה גרידא?

מקורות

- א. גמ' מב:-מג. "היו יושבין כל אחד ואחד וכו'... מהניא ליה הסבה לדין"
ראש השנה כט.-כט: "תני אהבה בריה דר' זירא כל הברכות כולן... שיצא מוציא"
ב. תוס' מב. ד"ה הסבו; מג. ד"ה הואיל, "אבל צריך עיון קצת..."
רי"ף ל:-לא. "מתני' היו יושבין כל אחד... ואם לא הסבו כל אחד ואחד מברך לעצמו"
תלמיד רבינו יונה ד"ה מתני', ואומר רבינו יצחק ז"ל, ועוד, ואומר רבינו יצחק הזקן, ויין
רא"ש סי' לג
רשב"א ד"ה מתני' היו יושבין, "ולענין שמעתי..."; ושו"ת הרשב"א ח"א סי' רה
רא"ה ד"ה מתני'
רמב"ם הל' ברכות פ"א הי"ב
ג. שו"ע סי' קסז סע' יא-יג, ומשנה ברורה
סי' ריג, ומשנה ברורה

רשב"א ד"ה מתני' היו יושבין

...ולענין שמעתי קשיא ודאי אפילו לברכת המוציא קאמרינן דבעיא הסבה, וכדמוכח בהדיא בפלוגתא דרב ור' יוחנן בדין אי בעי הסבה או לא, ויין ודאי בברכה ראשונה קאמר, דאי בברכה מעין שלש שלאחר היין, אי אפשר, משום דקימא לן בריש פרק כל הבשר [חולין קו]. דאין זמון לפירות, ואם כן למה לי שיברך כל אחד ואחד, דהא כל חד וחד בר חיובא הוא וקיימא לן בברכת הנהנין שאם לא יצא מוציא. ואי תימא דוקא בשהסבו, מכל מקום תיפוק ליה דעונה אמן כמוציא ברכה מפיו, ולא עוד אלא ששומע כעונה, ואמרינן נמי לקמן בריש פרק שלשה שאכלו [מה:]: אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן שנים שאכלו אחד מהם יוצא בברכת חבירו, והוינן בה מאי קא משמע לן שמע ולא ענה יצא תנינא וכו'. וצריך לי עיון.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן רה

שאלת: ברכת על הגפן וכן נמי ברכת הפירות בשקבעו עליהם סעודתן. אם היחיד מוציא את הרבים ידי חובתן?

תשובה: בדיעבד כל שבירך האחד ושמעו האחרים יצאו דשומע כעונה. ואפילו בברכת המזון אמרו חכם מברך ובור יוצא. ומכל מקום לכתחלה אין עושין כן לפי שאין זימון לפירות, וכדאיתא בריש פרק כל הבשר [חולין קז:].

רא"ה ד"ה מתני'

מתני' היו יושבין כל אחד ואחד מברך לעצמו הסבו אחד מברך לכלן. פירוש, דרכן היה כשמתחברין לאכול בחבורה אחת שכל אחד מיסב על מטתו, וכן לפי מנהגנו עכשו לאכול בשולחן אחד או בלא שלחן במפה אחת, ואשמעינן מתניתין דקביעותא לא תליא בישיבה, והדין כן לפי שיש כמה יושבים וכל אחד חלוק לעצמו באכילתו ואין דעת אחד מהם להתחבר עם חברו ולא להמתין כלל, אלא הדין בקביעות שיקבעו לאכול בחבורה אחת לאכול יחד ולהמתין זה את זה כדרך חבורה ולעשות לזה הוכח. והוי יודע כלל לברכת הנהנין שכשם שהיצא אינו מוציא, כך אף על פי שלא יצא אינו מוציא אלא בשהן דרך קביעות וחבורה לפי שהן כגוף אחד וחשובין כאלו כל אחד ואחד מברך. ובכולן אמרו, בין בפת בין במיני פירות, כשהן דרך קביעות וחבורה, שלענין ברכה שלפניהם שאחד מברך לכלן ואפילו בברכת שהכל, והינו מעשה דבר קפרא דלעיל דנתן רשות לאחד לברך בין בשלשה בין בשנים. אבל לענין ברכה שלאחריו, אפילו דשבעת המינין דברכה שלהם מעין שלש, שכיון שכולן חוץ מן הפת אינן טעונין ברכה לאחריהן במקומן כדאיתא בפסחים, וכל אחד ואחד (לאלתר) [אצ"ל: לאחר] שאכל יכול לילך למקום שירצה ולברך, לא היא קביעותן לענין ברכה לאחריהן ואין אחד מברך לכלן, והינו דאמרינן בחולין אין זמון לפירות ולענין ברכה לאחריהן.

הסבר הסוגיה

תני אהבה בריה דר' זירא: כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין שאם לא יצא מוציא ואם יצא אינו מוציא. [גמ' ראש השנה כט.]

היו יושבין לאכול - כל אחד מברך לעצמו, הסבו - אחד מברך לכולן. [משנה מב.]

הגמ' במסכת ראש השנה מחלקת בין ברכת המצוות לבין ברכת הנהנין. בברכת המצוות אפילו אדם שיצא ידי חובתו יכול לברך כדי להוציא את חברו ידי חובתו, בברכת הנהנין רק אדם המברך לעצמו יכול להוציא את חברו. סיבת ההבדל בין ברכת המצוות לבין ברכת הנהנין היא שאדם יכול להוציא את חברו ידי חובתו רק כשמתקיימים שני תנאים: א. המברך מברך ברכה כהלכתה. ב. הברכה של המברך מתייחסת אל השומע. כשאדם חייב בברכת הנהנין - הברכה שהוא מברך היא ברכה כהלכתה, כשחברו שומע - הברכה מתייחסת אליו מדין שומע כעונה, והוא יוצא ידי חובתו. כשאדם אינו חייב בברכה - הברכה שהוא מברך היא ברכה לבטלה, וממילא חברו השומע ברכה לבטלה אינו יכול לצאת ידי חובתו. לכן, בברכת הנהנין, אם לא יצא - מוציא, ואם יצא - אינו מוציא. בברכת המצוות שבהן כל ישראל ערבים זה בזה, הברכה שאדם מברך כדי להוציא את חברו היא ברכה כהלכתה אף שהוא כבר יצא ידי חובתו, ולכן אף מי שיצא - מוציא¹.

¹ הבנה זו ש"שומע כעונה" מגדירה את שומע הברכה כאילו בירך בעצמו כנראה אינה מוסכמת על כל הראשונים, ויש ראשונים הסוברים שאין השומעים מוגדרים כמברכים אלא די בברכת המברך לכל החבורה. הרוקח [סי' שכט] סובר שאם הבוצע אכל מיד אחר ברכתו, שאר המסובים יוצאים ידי חובה אף כששחו בין הברכה לבין האכילה. אם דינו של כל אחד מהשומעים כאילו בירך בעצמו, לא ברור מדוע מותר לו להפסיק בין הברכה לבין האכילה [עיי' ביאור שיטת הרוקח לעיל עמ' 111].

בסוגייתנו מחדשת המשנה [מב.] דין נוסף בהוצאה את חברו ידי חובה בברכות הנהנין, והוא הצורך בהסבה. לא די שהמברך מברך ברכה כהלכתה, ולא די שהשומע הרי הוא כעונה, אלא צריך ששניהם יסבו יחד, ורק אז "אחד מברך לכולן". דין זה צריך תלמוד: מדוע שומע את ברכת חברו אינו יוצא מדין "שומע כעונה" אף כשאין מסבים?

הרשב"א [ד"ה מתני' היו יושבין] התקשה בקושיה זו ונשאר בצריך עיון. בשו"ת [ח"א סי' רה] הוא מחדש, כנראה מפני קושיה זו, שדין הסבה הוא לכתחילה בלבד. מעיקר הדין כל שומע ברכה מחברו יוצא ידי חובתו מדין "שומע כעונה", אך לכתחילה תיקנו חכמים שהם חייבים להיות קבוצה אחת כדי שיוכלו להוציא זה את זה.

הרא"ה [ד"ה מתני' חולק על הרשב"א, ולדעתו הסבה מעכבת בהוצאת אחרים ידי חובתם: "והוי יודע כלל לברכת הנהנין שכשם שיצא אינו מוציא, כך אף על פי שלא יצא אינו מוציא אלא בשהן דרך קביעות וחבורה לפי שהם כגוף אחד וחשובין כאילו כל אחד ואחד מברך". הרא"ה מסביר, שהוצאה ידי חובה בברכות הנהנין אינה מבוססת על דין שומע כעונה, אלא על כך שכל המסובים יחד בקביעות ובהסבה הרי הם כגוף אחד.

כדי להבהיר את שיטת הרא"ה יש להפליג לדין אחר המנוסח ניסוח דומה. הריטב"א [ראש השנה לד: ד"ה ר"ג (מובא לעיל ח"א עמ' 441)] סובר שיחיד אינו מוציא את חברו בתפילה אפילו אם האחרון אינו בקי, ורק שליח ציבור מוציא אחרים ידי חובתם. מסביר הריטב"א מדוע דווקא בציבור ניתן להוציא אחרים ידי חובתם: "בצבור חשיב צירוף כאילו הוא מוציא בפיו... שכולם כאיש אחד". לדעת הריטב"א, כל אחד ואחד חייב להתפלל בעצמו, לכן דין שומע כעונה אינו קיים בתפילה, והאפשרות להוציא אחרים ידי חובתם היא רק לשליח ציבור המוציא את הרבים מפני "שכולם כאיש אחד". תפילת שליח הציבור היא תפילת הציבור כולה, וכל המשתתף בתפילה זו כאילו התפלל בעצמו.

על פי עקרון זה הסברו של הרא"ה לסוגייתנו ברור. גם בברכות הנהנין הדין דומה, חכמים חייבו את כל הנהנה מעולמו של הקב"ה לברך בעצמו. אבל אם כולם יושבים בחבורה אחת ואוכלים כאחד, הרי הברכה שיוצאת מביניהם היא ברכה של החבורה כולה, וכל החבורה יוצאת בה ידי חובה.²

הגמ' [מג.] מביאה את מחלוקת רב ורבי יוחנן בגדרי דין הסבה בהוצאת אחרים ידי חובתם: "אמר רב לא שנו אלא פת דבעי הסבה אבל יין לא בעי הסבה, ור' יוחנן אמר אפילו יין בעי הסבה. איכא דאמרי אמר רב לא שנו אלא פת דמהניא ליה הסבה אבל יין לא מהני ליה הסבה, ור' יוחנן אמר אפילו יין נמי מהניא ליה הסבה". בפשטות נראה להסביר שלפי הלישנא הראשונה, רב ורבי יוחנן סוברים שהחיוב להסב כדי להוציא אחרים ידי חובתם הוא חומרא. רב סובר שפת חשובה ולא ניתן להוציא אחרים ידי חובת ברכתה ללא הסבה, ואילו ביין ובשאר דברים ניתן להוציא ידי חובה אף ללא הסבה. רבי יוחנן סובר שגם יין חשוב כפת, ולא ניתן להוציא אחרים ידי חובת ברכתה ללא הסבה. לפי הלישנא השנייה רב

² הגר"ד סולוביצ'יק [שעורים לזכר אבא מרי ח"ב, שיעור "אחד מברך ברכת המזון לכולם", בעיקר עמ' צח, קב, קיא-קיג] כותב הבנה זו בצורה מפורשת, ואי לאו דדלאי לן חספא לא משכחת את המרגינתא שכתב הרא"ה.

ורבי יוחנן סוברים שהחיוב להסב כדי להוציא אחרים ידי חובתם הוא קולא. רב סובר שבפת שדרכה בהסבה ניתן להסב באכילתה ולהוציא אחרים ידי חובתם אך בשאר דברים לא ניתן להוציא אחרים ידי חובתם, ורבי יוחנן סובר שגם יין דרכו בהסבה וניתן להסב ולהוציא אחרים ידי חובת ברכתו³. העולה מהסבר זה, שהלישנא הראשונה מקלה שבשאר דברים חוץ מפת ויין ניתן לכולי עלמא להוציא אחרים ידי חובתם אף ללא הסבה, והלישנא השנייה מחמירה שבשאר דברים לכולי עלמא לא ניתן להוציא אחרים ידי חובתם.

הראשונים [רשב"א (ד"ה איכא), רא"ה (ד"ה וכתב רבנו) וראשונים נוספים] מקשים שעל פי הכלל של הגאונים לפסוק כלישנא בתרא, מסקנת הסוגיה לחומרא שבפת ויין ניתן להוציא אחרים ידי חובתם ובשאר דברים לא ניתן להוציא אחרים ידי חובתם, ואם כך גמ' זו סותרת את מעשה דבר קפרא [לט]. שנתן רשות לאחד התלמידים לברך על תורמוסין ופרגיות ולהוציא אחרים ידי חובתם.

לאור קושיה זו העלו הראשונים ארבעה כיוונים שונים בהסבר המחלוקת ובמסקנה להלכה: הרא"ש [סי' לג] מוכיח מסוגיית בר קפרא שהלכה כלישנא קמא, ובשאר דברים חוץ מפת ויין ניתן להוציא ידי חובה אף ללא הסבה. כך משמע גם מפסק הרי"ף [לא]. והרמב"ם [פ"א הי"ב]⁴. הרשב"א [ד"ה איכא דאמרין] פוסק כלישנא בתרא, אך מפרש שכלישנא בתרא יין הוא שם כללי לכל הדברים חוץ מפת, לרב הסבה אינה מועילה בהם, ולרבי יוחנן הסבה מועילה בהם [כך משמע גם מתוס' (לט. ד"ה נתן)]. גם הרא"ה [ד"ה וכתב רבינו ז"ל] פוסק כלישנא בתרא, אך הוא מפרש שפת היא שם כללי לכל האוכלים, רב סובר שלאוכלים מהני הסבה ולמשקים לא מהני הסבה, ורבי יוחנן סובר שאף למשקים מהני הסבה, זאת אומרת שלהלכה שפוסקים כרבי יוחנן לא ניתן להוציא אחרים ידי חובתם ללא הסבה, אך הסבה מועילה בכל מאכל ומשקה. לראב"ד [הלי' ברכות פ"א הי"ב] שיטה רביעית, הוא פוסק כלישנא בתרא, שבשאר דברים חוץ מפת ויין לא ניתן להוציא אחרים ידי חובתם, ללא התייחסות לסוגיית בר קפרא⁵.

לפי כל הפירושים, נקודת המחלוקת בין שתי הלישנות היא אם ניתן להוציא אחרים ידי חובת ברכת הנהנין ללא הסבה. לפי הלישנא הראשונה יש מאכלים שניתן בהם להוציא אחרים ידי חובתם ללא הסבה, ולפי הלישנא השנייה אין מאכלים שניתן בהם להוציא אחרים ידי חובתם ללא הסבה. לשיטת הרשב"א שהצורך בהסבה הוא לכתחילה בלבד שתי הלישנות ברורות, אך לשיטת הרא"ה האומר: "והוי יודע כלל לברכת הנהנין שכשם שיצא

³ עיין ברא"ש המבאר את שתי הלישנות משום חשיבות הפת והיין. על הסבר זה הקשה הרמב"ם בתשובתו לחכמי לונגיל [מובאת בכסף משנה פ"א הי"ב], שאין סברא שחשיבות הפת תגרום לכך שדינה יהיה קל יותר מדין שאר המאכלים שאינם חשובים כמותה. אולי ניתן להסביר גם לדעת הרא"ש שפת חשובה וממילא דרכה בהסבה, ושאר דברים שאינם חשובים אין דרך להסב בהם.

⁴ עיין בכסף משנה המביא את תשובת הרמב"ם לחכמי לונגיל, ששתי הלישנות אינן חולקות וההבדל ביניהן בניסוח בלבד. לפי תשובה זו, לרמב"ם כיוון חמישי בהסבר הגמ' ובמסקנה להלכה, אך עיין בכסף משנה שלפי ההסבר שבתשובה המשך הסוגיה אינו מובן.

⁵ עיין פני יהושע [לט. בתור"ה נתן] המפרש שהם הסבו בסעודה, ולכן הסבתם מועילה גם לפרגיות ושלקות.

אינו מוציא, כך אף על פי שלא יצא אינו מוציא אלא בשעה דרך קביעות וחבורה", קשה כיצד הוא מבאר את הלישנא הראשונה?

ניתן היה לומר שהרא"ה פסק כלישנא השנייה ודבריו הם רק ללישנא שנפסקה להלכה, אך הרא"ה מסביר בפירושו גם את הלישנא הראשונה: "אבל יין לא בעי הסבה, פירוש דין מתוך שהוא ענין שתיה לא בעי קביעותא כולי האי וכל שהן ביחד סגי" - אין צריך הסבה אך הם חייבים לאכול ביחד כדי להצטרף לקבוצה אחת.⁶

לנקודה זו נפקא מינה בשיטת הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש הפוסקים כלישנא קמא, ששאר דברים חוץ מפת ויין אינם צריכים הסבה. יכול להיות שלדעתם כל המברך לעצמו מוציא את חברו אף שאינם אוכלים ביחד, אך יכול להיות שלפי שיטתם אדם יכול להוציא את חברו בברכת הנהנין רק כשהם יושבים ואוכלים ביחד.⁷

סיכום

המשנה אומרת שאדם יכול להוציא את חברו בסעודה רק כשהם מסבים. בגמ' נחלקו רב ורבי יוחנן אם יש דין הסבה רק בפת או גם ביין, ובגמ' שתי לישנות לגבי שאר מאכלים. ארבע שיטות לראשונים בביאור המחלוקת על שתי לישנותיה ובפסיקת ההלכה. הרא"ש פוסק הלכה כלישנא קמא אליבא דרבי יוחנן, שפת ויין צריכים הסבה ובשאר דברים ניתן להוציא אחרים ידי חובתם ללא הסבה. הרשב"א סובר שהלכה כלישנא בתרא שלפיה לרב הסבה מועילה בפת בלבד, ולרבי יוחנן הסבה מועילה גם ביין ובשאר מאכלים ומשקים, והלכה כר' יוחנן. הרא"ה סובר שהלכה כלישנא בתרא שלרב הסבה מועילה במאכלים בלבד, ולרבי יוחנן הסבה מועילה גם ביין ובשאר משקים, והלכה כר' יוחנן. הראב"ד פוסק כלישנא בתרא אליבא דרבי יוחנן, שהסבה מועילה בפת וביין בלבד.

הרשב"א מפרש שהוצאת אחרים ידי חובתם מבוססת על דין שומע כעונה, וחייב הסבה הוא לכתחילה בלבד. הרא"ה מפרש שאין בברכות הנהנין דין שומע כעונה, והוצאת אחרים ידי חובה היא רק כ"שהם כגוף אחד וחשובין כאלו כל אחד ואחד מברך".

הלכה

השו"ע [סי' ריג סע' א] פוסק כרי"ף ורמב"ם, שפת ויין בעי הסבה, ושאר דברים לא בעי הסבה, אך חייבים לשבת ולאכול ביחד. מוסיף השו"ע שאין מנהגנו להסב ולכן לדידן ישיבה כהסבה [כדברי התוס' (מב. ד"ה הסבו) וראשונים נוספים], וממילא אין חילוק בין פת ויין לשאר דברים, בכולם - בישיבה אחד מברך לכולם, וללא ישיבה כל אחד מברך לעצמו. הרמ"א חולק ופוסק כראב"ד שהסבה מועילה לפת וליין בלבד, ובשאר דברים כל אחד מברך לעצמו.

⁶ הבנה זו מתבססת על דברי הגמ' [מג.]: "שאני אורחין דדעתיהו למיעקר" - למרות שיש אינו צריך הסבה, אורחים שדעתם לעקור ממקומם אינם מהווים קבוצה אחת ולכן כל אחד מברך לעצמו.

⁷ ברבינו ירוחם מפורש שאדם מוציא את חברו ידי חובתו רק כשיש להם קביעות. וכך מדייק הבית יוסף [סי' ריג סע' א ד"ה ומ"ש אבל כל שאר דברים] מלשון הטור [סי' קעד]. עיין בבית יוסף [שם] הדין בנקודה זו, אך מסבירה בדרך אחרת מהנאמר כאן.

השו"ע [סי' קסז סע' יג] פוסק שבדיעבד אם ברך אחד לכולם, וכולם התכוונו לצאת - יצאו ידי חובה. המג"א [סי' קסז סק"ח, וסי' קיג סק"ד] חולק, ופוסק כרא"ש וכרא"ה, שאם לא הסבו אף בדיעבד לא יצאו. ומוסיף המגן אברהם, שאם הסבו [ולדין אם ישבו] בשאר דברים, יוצאים בדיעבד. הגר"א פוסק כשו"ע, וכך מכריע גם המשנה ברורה [סקס"ה].

המשנה ברורה [סי' ריג סק"ט] מוסיף הלכה למעשה: "דהאידינא שמזלזלים ההמון מאוד בברכה אחרונה, יש לסמוך לעשות כן לכתחלה שמברך אחד בקול רם הברכה אחרונה ויהיו אחרים יוצאים על ידו אפילו כשיודעים בעצמם לברך, ובפרט ברכה אחרונה מעין שלש שאין הכל בקיאים בה בעל פה בודאי טוב לעשות כן לכתחלה, ומכל מקום טוב יותר שיאמרו עם המברך מלה במלה".